

Avstromarksistični pogledi na jugoslovansko vprašanje*

Andrej RAHTEN

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije
znanosti in umetnosti, Ljubljana
Univerza v Mariboru

UDK 329.14(436-44):323.171(497.1)

Izvirni znanstveni članek (prejeto 26. februarja 2009)

V članku so prikazani pogledi avstrijskih socialdemokratov na rešitev narodnostnih problemov v pozni habsburški monarhiji. Poleg orisa stališč glavnega avstromarksističnega ideologa Karla Rennerja je poseben poudarek na predstavitvi konceptov slovenskih socialdemokratov, še zlasti Etbina Kristana, Henrika Tume in Ivana Cankarja, pri čemer je avtor analiziral njihove ključne programske članke in javne nastope.

Prva monografija o oceni odnosa avstrijske socialdemokracije do jugoslovanskega vprašanja je stara že več kot tri desetletja; a študija dr. Enverja Redžića iz leta 1977 še vedno velja za ključno standardno delo na to temo.¹ Tema je bila vedno zanimiva tudi za slovenske zgodovinarje, kar kažejo številni članki in knjige dr. Dušana Kermavnerja, dr. Frana Zwitterja in dr. Janka Pleterskega.² V devetdesetih letih 20. stoletja je ob oživitvi razprav o srednjeevropski ideji tudi raziskovanje reformnih načrtov avstrijskih socialdemokratov doživelo nove vzpodbude.³

Avstromarksisti so narodnostne probleme v monarhiji obravnavali v kontekstu svojih predstav, da bo mednarodna razredna solidarnost proletariata v prihodnosti sposobna preseči narodnopolitična nasprotja buržoaznih elit. Vendar so se hkrati tudi dobro zavedali, da se narodnostnih bojev v monarhiji ne sme ignorirati. V federaciji avstrijskih socialdemokratskih organizacij, ki so bile oblikovane na narodnostni podlagi, je zato prevladalo mnenje, da je potrebno podpreti demokratične ten-

* Predstavljeni rezultati izhajajo iz znanstvenoraziskovalnega projekta »Slovensko-hrvaške izkušnje v mnogonarodnih skupnosti v 19. in 20. stoletju«. Nosilca projekta: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana in Hrvaški inštitut za zgodovino, Zagreb (Sporazum o znanstvenem in tehnološkem sodelovanju med Vlado Republike Hrvaške in Vlado Republike Slovenije).

¹ Enver REDŽIĆ, *Austromarksizam i jugoslavensko pitanje*, Beograd, 1977.

² Prim. Dušan KERMAVNER, *Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918*, Ljubljana, 1968; Janko PLETESKI, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Maribor 1981; Fran ZWITTER, *O slovenskem narodnem vprašanju*, uredil Vasilij MELIK, Ljubljana, 1990.

³ V to razpravo sem se z referatom *Henrik Tuma und die Südslawische sozialdemokratische Partei (JSDS)* vključil tudi sam, ko sem leta 1994 na celovski univerzi sodeloval na seminarju *Mitteuropakonzeptionen im 19. und 20. Jahrhundert und deren Bedeutung für die Habsburgermonarchie*, ki sta ga organizirala Helmut Rumpfer in Peter Vodopivec.

dence narodnih gibanj in v okviru obstoječega državnega okvira ustvariti pogoje za njihovo mirno sožitje. Rezultat teh razmišljanj je bil znameniti *Brnski program* avstrijskih socialdemokratov iz leta 1899, ki je predvideval rekonstrukcijo monarhije v »demokratsko narodnostno zvezno državo«.⁴

Vodilni avstromarksistični ideolog, pravnik dr. Karl Renner je izhajal iz stališča, da pripada prihodnost velikim mnogonarodnim državam. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je na to temo napisal vrsto knjig, med katerimi so najbolj odmevale *Staat und Nation* (1899), *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat* (1902) in *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Österreich* (1910).

Oblika nacionalne države, ki je dominirala v 19. stoletju, naj bi bila po Rennerjevem mnenju že preživeta, saj se majhne narodne države ne morejo obdržati v sodobnih ekonomskih procesih. Vse svetovne velesile, Velika Britanija, Nemčija, Francija in Rusija naj bi težile k širjenju na tuja ozemlja in kolonije, da bi si zagotovile zadosten gospodarski potencial. Tako praktično naj ne bi bile več enonacionalne države, saj imajo v svojem okviru vedno več tujerodnih elementov. Ravno večstoletni obstoj podonavske monarhije naj bi dokazoval, da je mnogonarodna država najbolj trdoživa. Vendar naj bi bilo po Rennerjevem mnenju potrebno Avstro-Ogrsko preoblikovati v federacijo tako, da bi njeni narodi dobili narodnostno avtonomijo na podlagi kombiniranja teritorialnega in personalnega principa. Temeljne federalne enote bi bila okrožja, ustanovljena po teritorialnem načelu in v večini primerov nacionalno zaokrožena, medtem ko bi se v narodnostno mešanih okrožjih pripadniki določene nacije povezovali na temelju personalnega principa. Vsak narod bi imel na državnem nivoju svoj »narodni svet«, v katerega bi pošiljala svoje predstavnike okrožna predstavništva nacij, zadolžena za področje narodne kulture. Vzporedno s temi narodnokulturnimi zastopstvi bi v narodnostno mešanih okrožjih obstajali tudi organi občne državne uprave, medtem ko bi nacionalno enotna okrožja imela istočasno funkcijo lokalne uprave in narodne samouprave. Vendar uresničitev nacionalne avtonomije še ne bi pomenila, da bi s tem prišlo avtomatično tudi do enakopravnosti vseh narodov v monarhiji. Po Rennerjevem mnenju naj bi bilo obdobje nemške hegemonije v državi sicer končano, toda Nemci bodo vedno vodilni narod podonavske monarhije.⁵

V Rennerjevi viziji avstrijske federacije sta igrala Balkan in jugoslovansko vprašanje pomembno vlogo. Zamislil si je, da bi bilo potrebno hrvaške dežele združiti v eno avtonomno skupino in jih v celoti vključiti v avstrijski del monarhije. Konstituiranje nacionalnih enot Nemcev, Čehov, Poljakov ter južnih Slovanov bi po njegovem mnenju povzročilo padec »madžarske trdnjave« in zrušilo dualizem.⁶

O velikem pomenu, ki ga je Renner pripisoval jugoslovanskemu vprašanju, priča tudi dejstvo, da se je novembra 1909 udeležil konference južnoslovanskih social-

⁴ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, V, *Socialistično gibanje v Sloveniji 1869-1920* (dalje: ZAKPJ, V), Beograd, 1951, 62-64.

⁵ E. REDŽIĆ, *Austromarksizam*, 71-76.

⁶ *Isto*, 78-79.

demokratskih strank v Ljubljani in svoje poglede osebno predstavil pred slovenskimi, hrvaškimi in srbskimi socialdemokrati. S svojim nagovorom je požel gromovit aplavz: »Če vzame eden jugoslovanskih sodrugov potno palico v roke in zapusti deželo avstrijskega cesarja, opazi, da govore ljudje v deželah ogrskega kralja isti jezik; in v anektiranih deželah, kjer vladar še imena nima, se govori isti jezik kot v deželi Karadjordjevičev in sultana. Ali se vam ne dozdeva, da je preveč kron, preveč vladarjev za majhen narod? V teh deželah časte katoliškega boga, molijo pravoslavnega boga in alaha — ali se vam ne zdi preveč bogov za ta delavski narod? Šopiri se črno-žolta birokracija — veliko preveč uniform za te uboge ljudi! Socialni demokracije, ki se ne ozirajo na te mnogoštevilne gospode, vidijo v Jugoslovanih en narod. Da se združi jugoslovanstvo v en narod, da postane kot člen v socialistični verigi, v tem smislu pozdravljam jugoslovanski proletariat.«⁷

Renner je bil vse do razpada habsburške monarhije prepričan, da se mala srbska kraljevina Karadorđevićev ne bo uspela uveljaviti kot južnoslovanski Piemont. Želel je, da bi se Srbija vključila v neke vrste federacijo balkanskih narodov, ki bi se nato navezala na avstrijsko »malo internacionalo«.⁸ Toda razvoj dogodkov je pokazal, da je bila njegova ocena moči velikosrbske ideje napačna.

Slovenski avstromarksisti so bili od leta 1896 povezani v Jugoslovansko socialno-demokratsko stranko (JSDS). Prispevek slovenskih socialdemokratov k diskusiji o razvojnih dilemah podonavske mnogonarodne države je bil nedvomno zelo konstruktiven.⁹ Toda tradicionalne meščanske stranke so bile indiferentne do reformnih zamisli politično šibke JSDS, ki ni imela svojih zastopnikov niti v deželnih zborih niti v dunajskem parlamentu. Kako so slovenski socialdemokrati obravnavali avstrijski državni problem in jugoslovansko vprašanje, si je potrebno najprej ogledati na primeru dolgoletnega voditelja JSDS Etbina Kristana.

Podobno kot Renner je tudi Kristan zagovarjal načelo narodnokulturne personalne avtonomije. Svoj koncept avtonomije narodov je Kristan predstavil avstrijski javnosti že avgusta 1898 s študijo *Nationalismus und Sozialismus in Österreich* v praškem časopisu *Akademie*, torej še pred znamenito Rennerjevo *Staat und Nation*, ki je izšla pomladi 1899. Kristan je menil, da se narod ne more meriti geometrično, ampak se aritmetično seštevata, saj ne obstoji iz skupnosti posameznikov, ki živijo na določenem ozemlju, ampak iz cele vsote posameznikov, ki govorijo določeni materni jezik.¹⁰

Po Kristanovem prepričanju se narodno vprašanje ne bi smelo obravnavati kot teritorialno-politično, ampak kot personalno-kulturno: »Narod ni kos zemlje. Slovenci niso: Kranjsko, južni Štajer, južno Koroško in Primorje, temveč Slovenci so živi ljudje, ki so imeli slovenske starše, ki govore slovenski jezik in žive po slovenskih

⁷ ZAKPJ, V, 194.

⁸ E. REDŽIĆ, *Austromarksizam*, 100-101.

⁹ Prim. Dušan KERMAVNER, »Boj v političnem zgodovinskega brez konca in kraja?«, *Zgodovinski časopis* (ZČ) 27/1973, 107-126; France KLOPČIČ, »Avstromarksizam, slovensko meščanstvo in drugo«, ZČ 28/1974, 131-160; Franc ROZMAN, »Die Politik der slowenischen Sozialdemokratie — der 'Südslawischen sozialdemokratischen Partei' — im Ersten Weltkrieg, *Österreichische Osthefte* (ÖOH) 23/1981, 196-203.

¹⁰ E. REDŽIĆ, *Austromarksizam*, 196-201.

šegah. Kje žive, je za njih narodnost brez pomena. Ako pride Slovenec na Dunaj, pa se tam nastani za celo svoje življenje, ostane tudi na Dunaju Slovenec, in če ga zanesa usoda v Filadelfijo ali pa v Titipu, ne postane zato Anglosas ali pa Japonec. [...] Avtonomni, samoupravni morajo biti narodi, ne pa ozemlja. V ta namen mora vsak narod tvoriti kulturno celoto, brez obzira na to, kje bivajo njegovi člani; Avstrija mora postati narodno federativna država; centralizem se obsoja sam po sebi, oblika zvezne države po vzoru Nemčije ne zajamči narodom avtonomije. [...] Da se oživi narodna samouprava, bi se morala ustanoviti posebna kurija za vsak narod, veljavna za celo državo, ki bi samostojno odločevala v vseh zadevah, tičočih se dotičnega naroda samega.«¹¹

Kot Slovenec je Kristan posebno pozornost namenjal jugoslovanskemu vprašanju. Pristop slovenskih meščanskih strank, ki so v letih pred prvo svetovno vojno zagovarjale trialistično reformo Avstro-Ogrske, do tega problema se mu ni zdel pravi: »Za jugoslovanskega socialista Zedinjena Slovenija, hrvatsko državno pravo, planinsko hrvatstvo in druge enake izmišljotine ne morejo imeti nobenega pomena. S temi kombinacijami se samo razburjajo duhovi, kar v gotovih slučajih jako dobro služi raznim meščanskim strankam.«¹²

O trializmu, kot sta ga v navezi s hrvaškimi pravaši propagirala prvaka Slovenske ljudske stranke (SLS) dr. Ivan Šusteršič in dr. Janez Evangelist Krek, se je Kristan pogosto izražal sarkastično. Ob aneksiji Bosne in Hercegovine je na primer zapisal: »Item — Bosno imamo. A kaj bo zdaj? V kranjskem deželnem zboru so naši slovenski politiki že povedali svojo. Dr. Šusteršič je naš Cavour, Kranjska je jugoslovanski Piemont in dr. Krek nam je odpiral zgodovino ter dokazal, da imamo največ pravice do Bosne ponosne, ker so se uskoki naseljevali v Beli Krajini. Potemtakem je [liberalni disident Fran] pl. Šuklje menda predestiniran za bana bodoče Velike Bosne v trialistično urejeni habsburški monarhiji. [Slovenskemu liberalnemu prvaku] Dr. [Karl] Trillerju ni šla stvar posebno od srca, zakaj v tistih časih je Plut dan na dan zatrjeval v *Slovenskem narodu*, da pride Gjorgje po Bosno, čim dobi od tesarja sabljico, ampak vodja slovenske ljudske stranke je s svojega visokega mesta olajšal težave z nonchalantno gesto in s pripombo, da pride 'razširjeni' trializem morda šele čez sto let. In tako se je složno dekretiral trializem, zabeljen z mastnim bizantinizmom. Tudi bratje Hrvatje so ga že podpisali in zapečatili. [Vodja Čiste stranke prava v Dalmaciji] Don [Ivo] Prodan se je spomnil, da se vsa praktična politika sestavlja iz kompromisov, pa je žrtvujoč svojo nekdanjo teorijo, da 'Srba nema', milostno dovolil Srbom ime, zastavo in cirilico, če priznajo hrvatski značaj bodoče hrvatske države. Kaj koncedira Slovencem, ki jih je tudi anektiral, je pozabil povedati. [Vodja Čiste stranke prava v banovini] Dr. [Josip] Frank je radikalnejši. On ne pozna Jugoslovanov, Srbov, Slavosrbov, temveč ustvarja Veliko Hrvatsko, kakor je Bog ustvaril paradiz; 'Vlasi' morajo priznati, da so 'pravoslavni Hrvati', Slovenci se prekrstijo v planinske Hrvatje in [vrhbosanski nadškof Josip] Stadler blagoslovi vse skupaj ter jim zažuga, da ne smejo jesti sadov, ki jih rodi drevo spoznanja. Naš Šusteršič se

¹¹ ZAKPJ, V, 58.

¹² *Isto*, 72.

bo s svojim dolgim čakanjem grdo opekel, zakaj na Franka že čakajo, da mu prinese Veliko Hrvatsko kar na krožniku.¹³

Jugoslovanski problem je bil za Kristana predvsem kulturno vprašanje: »Jugoslovansko vprašanje stvarno ni politično, ni ustanovitev jugoslovanske države, ni vprašanje karadjordjevičevske ali koburške dinastije, temveč je predvsem vprašanje skupnega jezika, skupne literature vseh Jugoslovanov, ki so v sedanjih razkosanosti na poti svojemu lastnemu razvoju in napredku vesoljne kulture, ki pa bi jezikovno združeni lahko postali velevažen faktor kulture.«¹⁴ Takšno stališče je zavzela z znano *Tivoljsko resolucijo* tudi ljubljanska konferenca južnoslovanskih socialdemokratov leta 1909. V skladu z resolucijo naj bi bil cilj južnih Slovanov njihova popolna narodna združitev, ne glede na ime, vero, pisavo ali jezik, združeni jugoslovanski narod pa naj bi zaživel »skupno nacionalno-avtonomno kulturno življenje kot svobodna enota v popolnoma demokratični konfederaciji narodov«.¹⁵

S *Tivoljsko resolucijo* se je JSDS zavzela za ohranitev avstrijskega državnega okvira. Do tega vprašanja so imeli torej njeni voditelji podobne poglede kot Renner. V skladu z Redžičevimi ugotovitvami je bila JSDS po vsebini jugoslovansko, po formi pa avstrijsko orientirana.¹⁶ Avstromarksizem, v okviru katerega je bila umeščena, je bil po Zwitrovici definiciji »naziranje o ohranitvi in celo širjenju velikega gospodarskega in državnega prostora Avstrije, ki naj tvori tudi primeren okvir za razvoj socializma«.¹⁷ In jugoslovanska nacionalna država bi po mnenju slovenskih socialdemokratov pomenila oviro za takšen razvoj. Sploh pa naj bi večji narodi nasprotovali ustanovitvi države, ki bi jim zapirala pot do Trsta in Jadrana. Ali če citiramo Kristanove besede iz leta 1909: »Bilo bi smešno pričakovati, da bodo Jugoslovani kot pritlikovska država zapirali močnim narodom pot do morja.«¹⁸

Posebno poglavje predstavljajo pogledi pisatelja Ivana Cankarja na jugoslovansko vprašanje.¹⁹ Slednji je leta 1911 v pogovoru s svojim bratrancem Izidorjem kritično ocenil »novoilirsko« usmeritev nekaterih slovenskih izobražencev. Po njegovem mnenju je slovensko slovstvo že »šlo zelo visoko« in »stoji ob rami svetovni literaturi, medtem ko Hrvati in Srbi npr. niso svetovni«. Na Izidorjevo vprašanje, kaj meni o poskusih, da bi se »naše slovstvo stopilo s hrvaškim v enega«, je odločno poudaril, da bo slovenska literatura »ostala vedno samosvoja« in da slovenski jezik »ne bo nikdar prešel v hrvaškega«. Hkrati pa je pripomnil, da ne bi imel »nikakor nič proti temu, če Hrvati sprejmejo slovenščino za svoj jezik; to je njihova privatna reč«. Ob tem se je obregnil ob ikono ilirskega gibanja Stanka Vraza in ga primerjal z Dragotinom Dežmanom, ki je v začetku šestdesetih let prestopil iz slovenskega narodne-

¹³ *Isto*, 186.

¹⁴ *Isto*, 145.

¹⁵ *Isto*, 201-203.

¹⁶ E. REDŽIČ, *Austromarksizam*, 229.

¹⁷ F. ZWITTER, *Študije*, 400-401.

¹⁸ ZAKPJ, V, 197.

¹⁹ Ljudmila BEZLAJ, »Ivan Cankar und das nationale Programm der slowenischen Sozialdemokratie«, *ÖOH* 25/1983, 56-94.

ga tabora med nemške ustavoverce (med drugim tudi zaradi nestrinjanja z opiranjem slovenske politike na hrvaško): »Dežman in Vraz sta obadva renegata; vendar Dežmana bolj spoštujem, ker je bil večji od Vraza in je vsaj človeštvu kaj koristil.« Vodilnemu pisatelju slovenske moderne so se slovesnosti v čast Vrazu »naravnost gabile«, saj se mu ni zdelo »slaviti takega lirika srednje vrste«. Če naj bi bila njegova slava v propagiranju ilirizma, potem naj bi bil »slave vreden, kdor propagira katerokoli renegatstvo«. Bratranec Izidor ga je ob takšni uničujoči sodbi vendarle vprašal, »če niso te misli preenostranske«, češ da se nekateri »vendar trudijo — in uspešno trudijo — da stesnijo zvezo s Hrvati«. Kot predstavnika te usmeritve je navedel dr. Frana Ilešiča, kar je Ivana razhudilo: »Ilešič je res škodljivec, zlasti s svojim delovanjem v Matici, ki jo je zapeljal v ilirski gnoj. Slovenska matica, ki bi imela biti naš prvi književni zavod, je postala pod njim ilirska agentura. Nihče ne dvomi, da je medsebojno spoznavanje in zблиževanje s Hrvati potrebno. Toda Ilešič nam je vse skazil. Njegov način zблиževanja je žaljiv, ker ima oba naroda za otroka. Poglej Hrvatsko knjižnico! V njem nam ni pokazal najboljših Hrvatov, ampak jugoslovansko jokavost. Kjerkoli zasledi to čednost, jo mora takoj prodati ali Slovincem ali Hrvatom. Hrvat je predstavil Slovincem kot jecljave jokavce, še slabše pa je ravnal z nami. Njegov govor Cvijeće je naravnost jugoslovanski škandal. Kar je kdaj skokodakalo kak slovenski verz, je podal kot slovensko poezijo. [...] Izvirek tega rogovilastega ilirizma je nepoznanje naroda, malovernost ljubezni ter tista strahopetnost: Kaj bo z nami. Tista strahopetnost, ki škili na jugoslovansko teto in češkega strica, namesto da bi pogledala v zdravo srce naroda. Če smo se držali v klavrnosti petnajst sto let, se bomo držali še sedaj, ko smo kulturni. Nase se zanesimo — to je vse!«²⁰

Večina pripadnikov JSDS je zagovarjala *Tivoljsko resolucijo* kot podlago svojega narodnopolitičnega delovanja vse do leta 1917, ko so se začeli postopno priključevati gibanju, ki je zajelo slovenske dežele po sprejetju *Majniške deklaracije* Jugoslovanskega kluba. Etbin Kristan se je poleti 1917 z znano *Čikaško izjavo* zavzel za »jugoslovansko federativno republiko«. ²¹ Nekateri slovenski socialdemokrati pa so vztrajali pri zahtevi za ohranitev velikega podonavskega državnega sklopa vse do razpada Avstro-Ogrske. Med slednjimi je bil najpomembnejši dr. Henrik Tuma, ki je Kristanovem odhodu v ZDA leta 1914 prevzel mesto glavnega ideologa JSDS.

Rdeča nit Tumovih člankov je bila zahteva, da je potrebno ohraniti veliki podonavski državni sklop, ki lahko edini nudi majhnim srednjeevropskim narodom svoboden ekonomski razvoj in zaščito pred imperialističnimi ambicijami Nemčije, Rusije ter Italije. Tuma je v podonavski mednarodni državi videl vzor neke bodoče evropske državne zveze, temelječe na mednarodni delavski solidarnosti.

Tudi na jugoslovansko vprašanje je Tuma gledal v kontekstu bojev imperialističnih držav za prevlado v Srednji Evropi in na Balkanu. Leta 1907 je kot prvi slovenski politik napisal obsežno kritično študijo o jugoslovanskem problemu z naslovom *Jugoslovanska ideja in Slovenci*. V razpravi je zavrnil *Reško resolucijo* in hrvaško politiko »novega kurza«, ki je Slovence kot domnevno izumirajoč narod prepuščala uso-

²⁰ Izidor CANKAR, *Leposlovje — eseji — kritika*, uredil France KOBLAR, I-II, Ljubljana 1968-1969, tu I, 140-142.

²¹ ZAKPJ, V, 287-289.

di razkosa med Nemčijo in Italijo. Ostro je nastopil proti politiki povezovanja z Italijo in opozoril na njene imperialistične apetite na Balkanu. Tuma je od Avstrije pričakoval, da se bo uprla italijanskemu in nemškemu prodoru na Balkan, pri tem pa naj bi se oprla na južne Slované. V nasprotnem primeru naj bi sledil njen propad: »Prihodnost mora pokazati, da brez združene slovensko-hrvatsko-srbske Ilirije — ne more biti Avstrije.«²²

Tuma se je zavzel za okrepljeno sodelovanje vseh južnih Slovanov, in to ne glede na državne meje, ki jih ločijo: »Moje stališče je bilo, da moramo v jugoslovanskem vprašanju kreniti na docela druga pota, kakor se je stvar obravnavala do takrat. Zaman je iskanje pomoči izven sebe; na nas samih, Slovencih, Hrvatih, Srbih in Bolgarih je, kako si rešimo svoje zadeve. Spričo zamotanega političnega položaja med državami, posebno velesilami, je zaman iskati rešitve pri njih in zgolj iz političnega izhodišča, marveč nastopajo lahko Jugoslovani avtonomno vsaj v kulturnem in gospodarskem pogledu. Tu niso vezani na nobeno državo, in le na teh dveh področjih store lahko marsikaj v svojo korist, da se polagoma približajo samoupravi.«²³

Kot odločen zagovornik širitve avstrijskega gospodarskega prostora je Tuma priključitev Bosne in Hercegovine leta 1908 ocenil zelo pozitivno. Izrazil je tudi pričakovanje, da bo sedaj državni vrh resno pristopil k reševanju jugoslovanskega vprašanja in zagotovil slovanskim narodom avtonomijo: »Z aneksijo Bosne in Hercegovine je stopilo zato jugoslovansko vprašanje v ospredje in s tem vprašanjem najtesnejše zvezano je vprašanje osvobojenja Slovanov v Avstriji po avtonomnem načelu. [...] Aneksija Bosne in Hercegovine je torej naravni korak razvoja Avstrije, po prirodnem razvoju ekonomičnih in narodnostnih sil. S tega stališča socialno demokratična stranka v Avstriji in posebno jugoslovanska socialna demokracija ne more nego z zadoščanjem jemati na znanje aneksijo Bosne in Hercegovine.«²⁴

Tuma ni skrival zadovoljstva, da se je monarhija z aneksijo nekdanjih osmanskih provinc postavila po robu politiki Italije in Rusije na Balkanu. Hkrati je opozarjal na škodljive posledice, ki naj bi jih imela za razvoj Avstrije ogrska politična elita: »Kakor danes Italija pravi: Edini moj sovražnik je moj zaveznik [Avstrija], tako tudi Avstrija lahko reče: Moj najnevarnejši sovražnik je moja druga državna polovica. V obstoju ogrske države je kal smrti avstrijskega cesarstva.« Tuma je upal, da bosta dinastija in državni vrh vendarle še pravi čas spoznala, kako lahko habsburška monarhija izpolni svojo misijo zaščitnice majhnih narodov: »In kakor bi Avstrija rešila lahko balkanski problem potom narodnostne avtonomije Slovanom, tako bi rešila tudi ogrski problem potom avtonomije ogrskih narodnosti. Tako bi potom naravnega razvoja nastala mogočna skupina avstrijsko-balkanska in edino ta rešitev bi preprečila danes neizogibno veliko evropsko vojno. Še bi lahko stopili avstrijska država in dinastija odločno na plan ter dali polno avtonomijo svojim narodom, še ni izključeno, da balkanski Slovani še danes sežejo po ponujeni roki in se združijo pod okriljem avstrijske države v veliko enotno narodnostno skupino.«²⁵

²² Henrik TUMA, *Jugoslovanska ideja in Slovenci*, Gorica, 1907, 48.

²³ ISTI, *Iz mojega življenja. Spomini, misli, izpovedi*, Ljubljana, ²1997, 325-326.

²⁴ ZAKPJ, V, 162-163.

²⁵ *Isto*, 165.

Tumova pričakovanja, da bo habsburška monarhija zmagala v boju za prevlado na Balkanu, se niso uresničila. In zgodilo se je natanko to, kar je predvidel: balkanski sod smodnika je eksplodiral in sprožil veliko evropsko vojno. Toda Tuma tudi po izbruhu prve svetovne vojne ni izgubil upanja v možnost demokratizacije monarhije in njene pretvorbe v zvezo svobodnih narodov.

Na zboru JSDS decembra 1917 je Tuma takole ocenil, kakšna naj bi bila v prihodnje podoba srednjeevropskega prostora: »Svetovna vojna nam kaže ves ta notranji, realni narodni, gospodarski in politični konflikt tako, da stojimo pred dilemo, ali 1. enotna adrijansko-donavsko-sudetsko-karpatska državna celota enakovrstnih, enako jakih narodnih in samovladnih skupin, t.j. poljske-privisljanske ravnine, romunske-sedmograške in dolenjedonavske, češkoslovaške-sudetske, nemške-alpske, madžarske-osrednje donavske ravnine ter jugoslovanske-adrijanske-donavske, ali pa 2. razpad na dve veliki imperialistični skupini, donavsko-balkansko pod hegemonijo Madžarov in alpsko-privisljansko-sudetsko v območju Germanije. [...] Trst in Adrija nad Dalmacijo iz kulturnih in etnografičnih momentov brez dvoma pripade potem Italiji.« Po Tumovem prepričanju bi si morali socialdemokrati prizadevati za »zgraditev gospodarsko in narodno svobodnega državnega pasu od Nemškega morja do Adrije ter do Črnega in Egejskega morja.«²⁶

Na Tumovo pobudo je omenjeni zbor JSDS sprejel resolucijo, ki je zahtevala najprej »združitev vseh enonarodnih občin in okrožij v enonarodno politično zvezo kot nepretrgano gospodarsko, prometno in upravno celoto s polno pravico samoodločevanja v vseh kulturnih, gospodarskih, socialnih in upravnih zadevah«, nato pa »združbo teh samoupravnih narodno-gospodarskih enot v federativno, adrijansko-donavsko-sudetsko državno zvezo kot prirodno prometno-gospodarsko narodnostno in politično državno celoto.«²⁷

Majniško deklaracijo je Tuma zavrnil, ker ga je motila njena navezanost na hrvaško državno pravo in dinastično vprašanje. Sumil je, da je nastala na pobudo avstrijske vlade.²⁸ V članku o jugoslovanskem vprašanju, ki ga je februarja 1918 objavilo socialdemokratsko glasilo *Der Kampf*, je Tuma takole razložil svoje stališče do *Majniške deklaracije*: »Omejitev deklaracije na hrvaško državno pravo in na žezlo habsburške dinastije kaže brez dvoma na kompromis med Slovenci in Hrvati ter na vpliv avstrijskega zunanjega ministrstva. [...] To je v nasprotju z nacionalnimi stremeljenji Srbov [...] Historična pravica Hrvaške do slovenskih dežel ni nikoli obstajala, niti s pokoritvijo niti s pogodbo. Prepletanje s hrvaškim državnim pravom bo južnoslovansko skupino razcepilo na dva dela: slovensko-hrvaško-katoliško in srbsko-pravoslavno.«²⁹ Kar zadeva jugoslovansko vprašanje, je Tuma vztrajal pri načelih *Tivoljske resolucije*.³⁰ S takšnim stališčem pa je postajal v JSDS vedno bolj osamljen.

²⁶ Isto, 315.

²⁷ Isto, 319.

²⁸ H. TUMA, *Iz mojega življenja*, 352.

²⁹ Heinrich [Henrik] TUMA, »Zur südslawischen Frage«, *Der Kampf*, 11/1918, 78-94, tu 83.

³⁰ ZAKPJ, V, 316.

Podobno kot Renner je tudi Tuma vse do razpada monarhije zagovarjal ohranitev velikega srednjeevropskega državnega sklopa. S člankom v časopisu *Der Kampf* se je Tuma februarja 1918 odločno zavzel za ustanovitev podonavske federacije svobodnih narodov in zveze evropskih držav: »Avstro-Ogrsko je treba po njeni notranji etnografski sestavi in njenem zgodovinskem razvoju gledati kot jedro in vzor evropske zveze držav. Vodstvo in ustanovitev evropske republike nista vnaprej začrtana Nemčiji, ampak avstro-ogrsko-slovanski jadransko, donavski, sudetski in karpatski državi. [...] Samo osvoboditev vseh narodnih sil med Baltikom in Jadranom, med Egejskim in Črnim morjem, bi ustvarila temelj svobodne suverene evropske zveze držav. [...] Samo z ustanovitvijo prave Srednje Evrope Poljakov, Čehov, Madžarov, Romunov in južnih Slovanov bodo Nemčija, Rusija in Italija omejene na svoje geografske ter etnografske meje in istovrstna organska povezava evropskih držav bo s tem postala ne le mogoča, ampak tudi nujna. [...] To je osvoboditev Evrope.« Za uresničitev tega cilja je Tuma zagovarjal trdno zvezo socialdemokratskih strank na območju Avstro-Ogrske in širše: »Demokratizacijo držav in združitve v evropsko zvezo držav lahko izvede samo delovno ljudstvo. Ne cesar in veliki knezi, ne velika industrija in trgovina, ne narodna gibanja ne morejo ustvariti notranje organizacije demokratične Evrope, to se lahko zgodi samo s pozivom Karla Marxa: Delavci vseh dežel, združite se, samo vi lahko strete svoje verige.«³¹

Pri iskanju zaveznikov za svoje načrte znotraj avstrijske socialdemokracije pa Tuma ni imel uspeha. »Levica« avstrijskih nemških socialdemokratov pod vodstvom Otta Bauerja je januarja 1918 razglasila, da imajo vsi narodi pravico do samoodločbe in oblikovanja samostojnih, od Avstrije neodvisnih držav.³² Uveljavitev tega načela bi pomenila razpad velikega srednjeevropskega državnega sklopa.

Tuma je februarja 1918 poslal Bauerju pismo, v katerem je izrazil svoje nestrinjane s politiko socialdemokratske levice. V pismu je zapisal, da je na podlagi študija političnih in gospodarskih vprašanj »prišel delno in vzporedno z dr. Rennerjem do rezultata, da je ravnotežje državne zgradbe v Evropi možno le z ustanovitvijo srednjeevropske skupine, ki obsega Poljake, Čehoslovake, Madžare, avstrijske Nemce, Romune in južne Slovane.«³³ V nasprotnem primeru je Tuma opozarjal, da bodo po razpadu Avstro-Ogrske majhne srednjeevropske države slejkoprej prepuščene na milost in nemilost imperialistični politiki Nemčije, Italije in Rusije, kar bi vodilo v novo vojno, v primerjavi s katero je bilo »strašno ubijanje v letih 1914-1918 samo manjša predigra.«³⁴ Razvoj dogodkov v naslednjih dveh desetletjih evropske zgodovine je Tumova predvidevanja potrdil.

³¹ H. TUMA, »Zur südslawischen Frage«, 87, 90 in 93.

³² E. REDŽIĆ, *Austromarksizam*, 136-137.

³³ H. TUMA, *Pisma. Osebnosti in dogodki (1893-1935)*, uredil Branko Marušič, Ljubljana-Trst, 1994, 15-16.

³⁴ H. TUMA, »Zur südslawischen Frage«, 87.

Andrej Rahten

Austromarxistische Auffassungen der südslawischen Frage

Die südslawischen Austromarxisten waren seit 1896 in der Jugoslawischen sozialdemokratischen Partei (Jugoslovanska socialno demokratična stranka — JSDS) vereint. Diese reagierte auf die Annexion Bosniens und der Herzegowina und die damit verbundene intensivere Diskussion der Lösung der südslawischen Frage mit der Resolution von Tivoli, die im Jahre 1909 beschlossen wurde. Letztere blieb die Grundlage des nationalpolitischen Wirkens der Partei bis 1917, als sich die slowenischen Austromarxisten allmählich der Bewegung anschlossen, die nach der Annahme der Maideklaration des Südslawischen Klubs (Jugoslovanski klub) die slowenischen Gebiete erfasst hatte. Der langjährige führende Kopf der JSDS, Etbin Kristan, trat im Sommer 1917 mit der bekannten Erklärung von Chikago für „eine jugoslawische föderative Republik“ ein.

Einige slowenische Sozialdemokraten beharrten aber auf ihrer Forderung der Aufrechterhaltung des großen Staatskomplexes an der Donau. Der Bedeutendste von ihnen war Henrik Tuma, der infolge der Abreise Kristans in die USA im Jahre 1914 die Stelle des Chefideologen der JSDS übernahm. Ähnlich wie Karl Renner war auch Tuma bis zum Zerfall der Habsburgermonarchie für die Erhaltung des mitteleuropäischen Großreichs. Mit einem Artikel in der Zeitung *Der Kampf* setzte sich Tuma im Februar 1918 entschieden für die Gründung einer Donauföderation freier Nationen und einen europäischen Staatenbund ein, doch die entscheidenden slowenischen politischen Kräfte unterstützten ihn nicht.